

Késve jött, de sokáig marad

Stuber Andrea

Négyszáz esztendeje, 1616 áprilisában (vagy májusában?) halt meg az életművét a 16. században kiteljesítő színpadi szerző, a világ mindmáig leghíresebb, legtöbbet játszott drámaírója, William Shakespeare. Szerzőnk írása annak a nagyjából kétszáz esztendőnek a vázlatos kultúrtörténetét tekinti át, amelynek során lépésről-lépésre kialakult a kultusza Magyarországon. Bántó, hogy ennek a két évszázadnak csak egyetlen friss fordulata volt: a mester első köztéri szobrát Nagy Károly nyugalmazott ügyész kezdeményezésére (BUDAPEST 2015/5.) a közelebbi múltban, 2003 áprilisában állították fel Budapesten.

forrás: FSZEK, Budapest Gyűjtemény

Egressy Gábor arcképe a *Hazánk és a Külföld* 1866-os évfolyamából

Isten után Shakespeare teremtette a legtöbbet – mondta Dumas. Shakespeare a teremtés fele – licitált rá *Petőfi Sándor*, amikor már eléggé járatosak voltunk mi magyarok is az avoni hattyú főbb műveinek világában. A délceg testőr és irodalmár, *Bessenyei György* volt az első magyar, aki papírra vetette a nevét: egy 1777-ben írt irodalmi levelében számolt be arról, hogy olvasott tőle franciául. Ha Bessenyei körütekintőbb (vagy jobban ráér), már láthatta volna színházban is a Hamletet, hiszen Bécsben 1773-ban eljátszották, és tudunk egy 1774. január 8-i pozsonyi előadásról is.

Az akkori nézők nem ugyanazzal a drámával találkoztak, amelyet ismerünk, a német fordítók kicsit megszelídítették a művet. Beavatkozásuk nyomán a dán királyfi nem halt meg a végén, és kimaradt a sírásók jelenete is – bizonyára túl durvának ítélték. Arról nem is beszélve, milyen sokáig gátja volt Hamlet színrelépésének az, ami jó néhány más Shakespeare-tragédia bemutatását is akadályozta, hogy ugyanis a műben királyi személy esik gyilkosság áldozatává. Nincs az a királyság-császárság, ahol a hivatalosságok kedvelnék az ilyen témájú műveket.

1815: Pesti Színjász Társaság

Visszatérve a kezdetekre: 1786-ban egy emberünk, *Sándor István* Londonban járván megnézte a *Rómeó és Júliát*, 1787-ben pedig *Széchenyi Ferenc* váltott jegyet Sheffieldben az *Othellóra*: tíz schillinget fizetett két páholyülésért. (Nem tudjuk, kivel volt a színházban.) Ugyanez idő tájt *Kazinczy Ferenc* látta Bécsben a Hamletet, s elhatározta, hogy lefordítja.

Legnagyobb nyelvújítónk munkája tehát a Hamlet első magyar változata. Igaz, mire elkészült vele, épp meghalt felvilágosult királyunk, *II. József*, s az utána következő időszak kíméletlen cenzúrendelete mellett szóba sem jöhetett a mű bemutatása színházban. (*Kazinczy* Hamlet-fordítását további tíz követte, a legismertebb *Arany Jánosé*, a legmaibb pedig *Nádasdy Ádámé*.)

Történetesen a magyar színikritika kezdete is Hamlet-előadáshoz köthető: *Desseffy József* számolt be a *Magyar Kurír* 1815. november 21-i számában a Pesti Színjász Társaság előadásáról. *Benke József* adta a címszerepet, akiben a magyar színjátszás és egyben *Laborfalvi Róza* atyját tisztelhetjük. *Desseffy* feljegyezte írásában, amit a nézők beszéltek: Benke úr 34 éves, ilyenképpen túl idős a dán királyfi szerepére. Ez a kritikai megjegyzés megelőlegezi későbbi korok színbíráloinak hasonló jellegű kifogását.

Tomori Anasztáz nagy vállalkozása

Jó darabig nem tudtunk dűlőre jutni, hogyan kell magyarul leírni a brit költőóriás nevét. Több változatban terjedt: *Shakespearus*, *Sekszpir*, *Schakespearre*, *Sexpear*, de legalább azt már 1812-ben tisztázta *Kántor Gerzson* színész, hogy *Sekszpírnek* ejtjük.

A 18. század végén kezdődő Shakespeare-kultuszunkkal egyébként nem voltunk nagyon lemaradva a többi nemzethez képest, csak pár évtizeddel előztek meg bennünket a németek és a franciák, és maguk az angolok is a halála utáni bő egy évszázados csendet követően fedezték fel újra a drámaírókat.

forrás: FSZEK, Budapest Gyűjtemény

Lendvai Márton, mint Rómeó

A magyar kultusz bölcsőjét a Magyar Tudományos Akadémia, a Nemzeti Színház és a tudományos folyóiratok ringatták. Jelentős és látványos aktusa volt a folyamatnak, amikor *Egressy Gábor* (Hamlet híres megformálója) indítványt tett az Életképek hasábjain 1848-ban: a nemzet fordítsa le három legnagyobb költőjével, Arannyal, *Petőfi*vel, *Vörösmarty*val közkölségen az egész Shakespeare-t. Indoklásában tömören kifejtette, hogy ez közügy, elsorángú nemzeti s országos érdek, és olyan művészi feladat, amire irodalmunk legnagyobbjai hivatottak.

Harminc évbe telt, de meglett. Igaz, a nemzet helyett a Kisfaludy Társaság hajtatta végre, és a köz helyett egy volt matematika-tanár, *Tomori Anasztáz* viselte a költségét, de elkészült a nagy munka. Száz évvel azután, hogy *Bessenyei György* először leírta a szerző nevét, megjelent a „Shakespeare minden munkái”, tizenkilenc kötetben. Innentől kezdve semmi akadály nem volt annak, hogy műveivel a színházba járó úri közönség megismerkedhessen.

A honosításhoz megfelelő fordítás, jó színészek és értő közönség s mindezeket szemmel tartó színkritika kellett. E feltételek a 20. század elejére álltak össze. A színbírálok közt *Ambrus Zoltáné* a vezérszólam, s ott volt mellette *Schöpflin Aladár*, *Ignotus*, *Szini Gyula*, *Kárpáti Aurél*. *Ady*, *Krúdy*, *Móricz Zsigmond*, *Babits Mihály*, *Kosztolányi Dezső* kritikákkal, esszéikkel, illetve fordításokkal hódoltak a mesternek. *Hevesi Sándorról* nem

Kosztümtervek a Troilus és Cressida 1900. évi előadásához a Nemzeti Színházban. Kémény Jenő akvarelljei

A Nemzeti Színház Alt Rudolf metszetén, 1850 körül

forrás: FSZEK, Budapest Gyűjtemény

forrás: OSZK Színház történeti Tár

Márkus Emília, mint Ofélia, a Hamletben (1882)

is beszélve, aki nemcsak könyvet szentelt az igazi Shakespeare-nek, de a Nemzeti Színház igazgatójaként egész ciklust mutatott be, így még az olyan cselédnők is megismerkedhettek a nagy klasszikus műveivel, mint Szabó Irma, Az üvegcipő című Molnár Ferenc-vígjáték hősnője.

Időközben ahogy a színészeknél kialakult a Shakespeare-stílus, úgy a közönségben is kifejlődött a Shakespeare-néző arca. Aki

Jelenet Shakespeare: Atheni Timon című drámájából (1969)

megilletődött, tisztelettudó, áhítatos. Fokozottan érdeklődő, nem szól, ha unatkozik vagy nem ért valamit, elrejtí ásitását. Szívesen lelkesedik és könnyen felháborodik, ha úgy ítéli meg, hogy oda nem illő dolgok történnek a színpadon. 1927-es cikkében Kárpáti Aurél kikérte magának, hogy Hamlet frakkot hordjon. Ma is van, aki megbotráncokzik azon, ha III. Richárd mobiltelefon veszt elő, Ophélia miniszoknyát hord vagy a Montague Rómeó bandája partiba vágja Júlia dajkáját.

A királydrámákkal jó lesz vigyázni!

1945 után a magyarországi kultusz tovább virult, bár az ötvenes években a színházak korántsem tűztek műsorra minden – vagy éppenséggel: tetszőleges – Shakespeare-darabot. A hatalomvágy, uralkodás, zsarnokság témájú műveket, mint például a Macbeth, a Lear király és más királydrámák, a kultúrpolitika nem szívesen látta. Bár a korszak egyik nagyhatalmú és nagyformátumú színházi alkotójának, Major Tamásnak kedves és sikeres szerepe volt a III. Richárd, ez a színdarab sokáig kényesnek bizonyult, főként amiatt az epizód miatt, amelyben a bírósági írnok felfedi egy vád koncepciójosságát. Ez a betét mindig érzékenyen érintette a politikusainkat.

Az 1960-as évek emblematikus előadása a Madách Színházban *Ádám Ottó* rendezte Hamlet, a szőke parókás dán királyfiával, *Gábor Miklóssal*. Ez a produkció szolidan felvetette a régi vitát: olvasásra vagy előadásra való-e Shakespeare? *Füst Milán* azon sajnálkozott, hogy a színészek kénytelenek elhadarni a szöveget, másképp a közönség

Gábor Miklós és Vass Éva, Hamlet és Ofélia, a címlapon (1962)

nem bírná fenékkal az amúgy is hosszú produkciót. Gábor Miklós ellentmondott: ők, a színészek úgy érzik, nem játsszák elég gyorsan a Hamletet. A dráma még sebesebb tempót követelne.

A következő felfordulást az okozta, amikor a Royal Shakespeare Company Budapesten járt, 1964-ben a Lear királyt, 1972-ben a Szentivánéji álmot hozta *Peter Brook*. Az élmény hosszú évekre kihatott a magyarországi Shakespeare-játszásra, bár *Koltai Tamás* kritikus szerint sajnos csak a külsőségeire: a rendezők innen merítve előszeretettel öltöztették bőrruhába a Shakespeare-hősöket. Ugyanez a jelenség megfigyelhető volt azután is, amikor 2000-ben a litván *Eimuntas Nekrošius* rendezte nagyhatású litván Hamlet budapesti vendégszereplése arra ihletett rendezőket, hogy papíringet húzzanak egy-egy színészükre.

A rendszerváltás óta Shakespeare-nek különböző évadai váltakoznak: hol sok bemutatója van, hol kevesebb. Az utóbbi szezonok az évfordulótól függetlenül is gazdagnak mondhatóak. Közel harminc Shakespeare-premier zajlott színpadjainkon az elmúlt egy évben, köztük nem egy átdolgozás. Láthattunk kevés szereplős, kamarásított Hamletet, leszűkített Macbethet, átváriált Rómeó és Júliát. Alighanem emlékezetes marad napjaink Shakespeare-hősei közül *László Zsolt* Lear királyja a Radnóti Színházban, *Vecsei H. Miklós* Rómeója Debrecenben, *Bánfalvi Eszter* Makrancos Katája Szombathelyen, *Pálffy Tibor* Malvoliója a sepsiszentgyörgyi Vízkereztben. ●

forrás: OSZK Színház történeti Tár